

Vaihtoehtokysymykset siirtymän mahdollistavina kohtina väitöstilaisuuksien ennalta suunnitelluissa vuoroissa

Kim Lehtonen
Sivuaineen tutkielma
Kielen oppimisen ja opettamisen tutkinto-ohjelma, suomen kieli
Kieli- ja käännöstieteiden laitos
Humanistinen tiedekunta
Turun yliopisto
Huhtikuu 2023

Sivuaineen tutkielma

Kielen oppimisen ja opettamisen tutkinto-ohjelma, suomen kieli

Kim Lehtonen

Vaihtoehtokysymykset siirtymän mahdollistavina kohtina väitöstilaisuuksien ennalta suunnitelluissa vuoroissa

Sivumäärät: tutkielman sivumäärä 31, liitteiden sivumäärä 1

Tässä tutkielmassa tarkastelen keskustelunanalyttisesti väitöstilaisuuksissa esitettyjä vaihtoehtokysymyksiä eli kysymyksiä, joissa yhteen sanoista, useimmiten verbiin, liitetään kysymyspartikkeli *-ko*, *-ks* tai *-k* ja joihin tyypillisesti odotetaan minimivastausta, kuten *joo*, *kyllä* tai *ei*. Tarkasteluun valitut kysymykset on esitetty osana väitöskirjan tarkastustilaisuutta, jonka aikana vastaväittäjä esittää väittelijälle kysymyksiä väitöskirjasta. Katson, että väitöstilaisuudessa vastaväittäjän yhtenä keskeisenä tehtävänä on puhuttaa väittelijää. Vaihtoehtokysymykset eivät välttämättä esimerkiksi arkikeskusteluissa taivu ensisijaisesti keskustelukumppanin puhuttamiseen, mikä mitä ilmeisimmin muuttuu väitöstilaisuuden kontekstissa.

Tarkasteluun valitut väitöstilaisuudet on pidetty Turun yliopiston suomen kielen ja suomalais-ugrilaisen kielentutkimuksen oppiaineessa vuosina 2012–2017. Litteroiduista keskusteluista olen etsinyt rakenteellisin ja temaattisin perustein 181 kysymys–vastaus–vierusparia. Näissä toistuu melko prototyyppinen vastaväittäjän vuoron rakenne, joka koostuu johdannosta, väitöskirjan referoinnista, vastaväittäjän pohdinnasta sekä kysymyksestä. Valituista kysymyksistä 89 on vaihtoehtokysymyksiä.

Yhtenä tutkimustuloksista esitän analyysiä varten luomani jaon tietoa hakeviin kysymyksiin, kysymyksiin työtä koskevista valinnoista, pedagogisiin kysymyksiin, työtä kertaaviin kysymyksiin ja kritiikkiin kysymyksen muodossa. Tässä jaossa tietoja hakevat kysymykset ovat selkeästi yleisimpiä. Näistä muotoilluista kysymyskategorioista puhuttamisen funktiossa onnistuu parhaiten kysymykset työtä koskevista valinnoista sekä työtä kertaavat kysymykset. Kuitenkin vaihtoehtokysymyksien tarkastelussa totean väitöstilaisuuden kontekstin vaikuttavan niin vahvasti projisoituun vastaukseen, ettei minimivastausta tavata lähestulkoon ollenkaan.

Avainsanat: väitöstilaisuus, keskustelunanalyysi, vaihtoehtokysymys, siirtymän mahdollistava kohta, vuoron rakenneysikkö

Sisällysluettelo

1	Johdanto	4
2	Vaihtoehtokysymykset ja vuoron rakentuminen	7
2.1	Vaihtoehtokysymykset	7
2.2	Kysymys–vastaus-vierusparit	9
3	Väitöstilaisuus, vuorot ja näiden rakentuminen	13
3.1	Väitöstilaisuus akateemisena vuorovaikutuksena	14
3.2	Prototyypiset vastaväittäjän ja väittelijän vuorot	15
4	Aineisto, luokitteluperusteet ja käsittely	18
5	Vaihtoehtokysymykset ja niiden vastaukset väitöstilaisuuksissa	21
5.1	Tietoa hakeva kysymys	21
5.2	Kysymys työtä koskevista valinnoista	23
5.3	Pedagoginen kysymys	25
5.4	Työtä kertaava kysymys	27
5.5	Kritiikki vaihtoehtokysymyksen muodossa	28
6	Lopuksi	31
	Lähteet	33
	Liitteet	i
	Liite 1. Litterointimerkit	i

Taulukot

Taulukko 1. Väittelijät ja vastaväittäjät	18
Taulukko 2. Siirtymän mahdollistavaan kohtaan sijoitettujen kysymysten määrä	19

1 Johdanto

Väitöstilaisuus on rajattu konteksti, johon opitaan yliopisto-opintojen ja mahdollisen yliopistollisen työelämän aikana. Tässä työssä tarkastelen vastaväittäjän puheenvuoroja, jotka rakentuvat tyypillisesti osista, joissa vastaväittäjä siirtyy uuteen aiheeseen, referoi väitöskirjaa, esittelee omia ajatuksiaan ja kysyy väittelijältä aiheeseen liittyvän kysymyksen. Erityisen mielenkiinnon alle sijoitan viimeiseksi mainituista kysymyksistä vaihtoehtokysymykset eli kysymykset, joita merkitsemässä on kysymyspartikkeli *-ko*, *-ks*, tai *-k*. Vaihtoehtokysymys projisoi tyypillisesti lyhyttä minimivastausta kuten *kyllä*, minkä takia se on saamansa vastauksen kanssa väitöstilaisuudessa esitettyinä mielenkiintoinen tutkimuskohde.

Väitöstilaisuuden genre on poikkeuksellinen verrattuna moniin muihin puhetilanteisiin, mikä vaikuttaa sen sisältämiin vuorovaikutuksiin ja herättää kysymyksiä. Väitöstilaisuus on väittelijälle ainutkertainen, eikä vastaväittäjällekään tilanne ole arkipäiväinen, vaikka hän todennäköisesti on toiminut vastaväittäjän roolissa aiemmin. Tämä on yhtenä tekijänä muotoilemassa epäsymmetristä keskustelua, jota vastaväittäjä johtaa. Vuorovaikutuksen epätasapainon ja tilaisuuden omalaatuisuuden vuoksi on syytä olettaa, että genre ammentaa malleja muista vuorovaikutuksen lajeista, kuten konferenssikeskusteluista ja opetustilanteista.

Väitöstilaisuuden taustalla vaikuttaa lisäksi institutionaalisuus, joka muotoilee keskusteluista omaleimaisia, mikä näkyy sosiaalisissa suhteissa, kielessä ja keskustelun järjestymisessä. Näistä institutionaalisen keskustelun osa-alueista Drew ja Heritage (1992) tekivät tarkastelua metatasolla, ja muotoilivat, että institutionaalisuus vaikuttaa sanojen ja kuvausten valintaan, responsiivisen toiminnan valintaan, toiminnan kielelliseen muotoilemiseen, sekvenssirakenteeseen, keskustelun kokonaisrakenteeseen, ammatillisen neutraalisuuden ilmentymiin ja vuorovaikutuksen epäsymmetrisyyteen (käännökset Peräkylä 1995: 181). Tässä työssä painottuu erityisesti toiminnan kielellinen muotoileminen (engl. *selecting the verbal shape of an action*), jolla Drew ja Heritage (1992: 34–35) tarkoittavat saman toiminnon muotoilemista eri tavoin. Katson, että vastaväittäjä muiden institutionaalisten toimintojensa seassa (erityisesti väitöskirjan tarkastamisen), pyrkii puhuttamaan väittelijää ja saamaan monisyisiä vastauksia niin keskustelun kiinnostavuuden vuoksi että väittelijän ajattelun testaamiseksi.

Akateemista vuorovaikutusta on tutkittu paljon, kirjoittamista enemmän, mutta puhumistakin kohtuullisesti (kummastakin ks. Luukka 1995: 15–19). Tutkittuus liittyy mahdollisesti aiheen läheisyyteen tutkijoille. Tässä työssä lähden tekemään vuorovaikutuslingvististä tarkastelua Turun

yliopistossa suomen kielen ja suomalais-ugrilaisen kielentutkimuksen oppiaineessa kerätystä väitöstilaisuusmateriaalista, jota on alustavasti käytetty aiemmin kohteliaisuusstrategioiden tarkasteluun (Luodonpää-Manni & Jokela 2018). Monet edeltävät tutkimukset käyttävät materiaalinaan konferensseja tai seminaareja (ks. esim. Recski 2005: 6), joiden luonne on hieman erilainen. Katson, että valitsemani tarkastelun kohde, vastaväittäjän puheenvuoro, on verrattain samanlainen konferensseissa pidettyjen pitkien, argumentoivien puheenvuorojen kanssa, sillä nekin päättyvät usein kysymykseen. Tarkastelussa käytän tutkimuksia lausetyypeistä ja vuoronvaihtelusta. Käsittelen myös väitöstilaisuutta, akateemista kielenkäyttöä ja diskurssia yleisesti.

Kysyminen on periaatteessa helppoa. Väitöstilaisuudessa kuitenkin vastaväittäjän tulee kontekstualisoida kysymyksensä, esitellä oma kantansa ja saada väittelijä kertomaan työstään. Tämä kaikki tulisi tehdä tavalla, joka ottaisi huomioon myös yleisön, joka ei välttämättä ole lukenut käsiteltävänä olevaa väitöskirjaa. Kun lähden tarkastelemaan näitä väitöstilaisuuksia, perimmäisenä kysymyksenäni on, miten vastaväittäjä aktivoi väittelijän kertomaan työstään. Toisin sanoen minkälaisen toiminnon vastaväittäjä suorittaa esittäessään vaihtoehtokysymyksen. Tämä kysymys johtaa seuraavaan kysymykseen: miten onnistunutta vaihtoehtokysymyksen esittäminen on väitöstilaisuudessa puhuttamisen suhteen?

Tutkimuskysymykseni ovat siis seuraavat:

1. Mitä vastaväittäjä tekee esittäessään vaihtoehtokysymyksen?
2. Miten puhuttaminen onnistuu vaihtoehtokysymyksillä?

Ensimmäiseen kysymykseen lähden vastaamaan ensinnäkin esittelemällä tyypillisen vastaväittäjän vuoron rakenteen ja sen osat. Näillä rakenteellisilla perusteilla valitsen vuorot, jotka oletan ainakin jossain määrin ennalta suunnitelluiksi, sillä varsinkin uuteen aiheeseen siirtyminen (joskus peräti kiirehtiminen) ja väitöskirjan siteeraaminen vaativat aiempaa suunnittelua.

Toiseen kysymykseen vastaaminen edellyttää niin vaihtoehtokysymysten tarkastelua kuin näihin kysymyksiin saatavia vastauksia. Tyypillisesti vaihtoehtokysymyksiin vastaaminen onnistuu niinkin helposti kuin vastaamalla *on*. Kuitenkin väitöstilaisuudessa kysymystä edeltää suhteellisen pitkä pohdinta, joka edellyttää kannanottoa pelkän vaihtoehtokysymyksen vastaamisen lisäksi. Kysymykset usein myös ketjuuntuvat, jolloin vaihtoehtokysymykset toimivat osana kysymyspatteristoa, johon vastaväittäjä odottaa väittelijän reagoivan.

Tutkielman seuraavassa luvussa 2 käsittelen työn teoriapohjaa eli vaihtoehtokysymyksiä sekä kysymys–vastaus-vieruspareja. Tämän jälkeen luvussa 3 käsittelen väitöstilaisuutta eri kannoilta – erityislaatuisena vuorovaikutuskontekstina sekä keskustelutilanteena, jossa ennalta suunnitellut vuorot koostuvat tietyistä rakenneosista. Näiden edeltävien lukujen ajatuksia kokoan vielä luvussa 4, jossa esittelen valikoituneen tutkimusmateriaalin eli Turun yliopiston suomen kielen ja suomalais-ugrilaisen kielentutkimuksen oppiaineessa esitetyt väitöstilaisuudet sekä miten olen luokitellut materiaalin. Tämän jälkeen tarkastelen luomieni viiden kategorian avulla vastaväittäjien esittämiä vaihtoehtokysymyksiä luvussa 5. Lopussa vielä kokoan tehdyn tarkastelun pääkohdat luvussa 6.

2 Vaihtoehtokysymykset ja vuoron rakentuminen

Tässä luvussa esittelen ajatuksia työhön valikoituneesta teoriataustasta. Ensinnä käsittelen luvussa 2.1 vaihtoehtokysymyksiä rakennetta ja niiden jälkijäseniä. Toiseksi käsittelen työn keskustelunanalyttistä puolta luvussa 2.2, jossa kysymys–vastaus–vierusparit toimivat osana keskustelun suuren kokonaisuuden muodostamista.

2.1 Vaihtoehtokysymykset

Interrogatiivi on yksi modaalisisista lausetyypeistä, ja sen tunnusmerkki on hakukysymyksissä interrogatiivipronomini ja vaihtoehtokysymyksissä liitepartikkeli *-kO*, *-ks* tai *-k* (VISK § 1678). Vaihtoehtokysymykset odottavat vastaanottajalta myönteistä tai kielteistä vastausta (Hakulinen 2016: 128–129), ja onkin sanottu, että vaihtoehtokysymyksen esittäminen on hypoteesi preferoidun eli myönteisen vastauksen saamisesta (Bolinger 1978: 104).

Kysymyspartikkelin sijoituskohta muuttaa kysymyksen merkitystä. Tarkastellessaan vaihtoehtokysymyksiä ja niiden yksinkertaisimpia, preferoituja vastauksia Sorjonen (2001: 409) on luonut kolme vaihtoehtokysymysten luokkaa ja tarkastellut verbin toiston sekä *joo*- ja *niin*-vastausten funktioita. Vaihtoehtokysymykset ovat jaettavissa verbi-interrogatiiveihin, joissa kysymyspartikkeli *-kO* liitetään verbiin, ja ei-verbi-interrogatiiveihin, joissa *-kO* liitetään muuhun kuin verbiin. Verbi-interrogatiivit voidaan jakaa edelleen tietoa hakeviin ja varmistaviin, joissa kummassakin keskustelijoiden tiedolliset taustat selittävät vastauksen muotoa. Sorjonen (2001: 409) muotoilee seuraavat esimerkkilauseet vaihtoehtokysymyksiä havainnollistamiseksi.

- a. Lensikö Eeva Helsinkiin eilen?
- b. Eevako lensi Helsinkiin eilen?
- c. Helsinkiinkö Eeva lensi eilen?

Kysymystä (a.) Sorjonen (2001: 409) kutsuu verbi-interrogatiiviksi, jossa koko lause asetetaan kysymyksen alle. Jälkimmäiset (b., c.) eli fokusoidut kysymykset asettavat kysymyksenalaiseksi sen sanan, johon kysymyspartikkeli on liitetty. Tätä työtä varten väitöstilaisuuksista kootussa materiaalissa lähes kaikki vaihtoehtokysymykset ovat verbi-interrogatiiveja, joissa kysymyspartikkeli on liitetty verbiin.

Valinta hakukysymyksen ja vaihtoehtokysymyksen välillä on tyypillisesti eri pituisten vastausten ennakoimista. Avointen hakukysymysten on todettu projisoivan lääkärin vastaanotolla tyypillisesti pitkiä oirekuvauksia, kun taas vastaukset suljettuihin kysymyksiin eli vaihtoehtokysymyksiin ovat lyhyitä (Heritage & Robinson 2006: 95, 99). Myös Korpela (2007: 94) on tarkastellut kysymyksiä ja

vastauksia lääkärin vastaanotolla. Hän toteaa, että vaihtoehtokysymyksen voi muotoilla eri tavoin, jolloin kysymyksen projisoima vastaus pitenee. Korpela (mp.) on määritellyt tutkimusmateriaalistaan seuraavat neljä vaihtoehtokysymystyyppiä, joihin on liitetty kysymystä avoimempaan suuntaan liikuttava elementti, jolloin kysyjä saattaa odottaa myös pidempää vastausta.

1. Kysymykseen on liitetty indefiniittinen elementti kuten *mitään*.
2. Kysymyksen loppuun on lisätty vaihtoehtoja avaava konjunktio *vai* ja mahdollisesti kysymyssana.
3. Tarkennusta hakeva lausuma on kehystetty kysymyksellä.
4. Kysymyksestä on rakennettu moniosainen lisäämällä siihen vastausta tarjoava deklaraatiivi.

Korpelan näkemys avaa mahdollisuuden tarkastella vaihtoehtokysymyksiä jatkumona, jossa erilaisin muokkauksin vaihtoehtokysymys voikin projisoida pidempiä vastauksia kuin vain *kyllä* tai *ei*. Kuitenkin lähtökohtaisesti väitöstilaisuudessa vastaväittäjän tehtävänä on puhuttaa väittelijää, mikä ohjaa tulkitsemaan myös vaihtoehtokysymykset pidempiä vastauksia elisitoiviksi.

Vaihtoehtokysymysten yhteydessä esitellään usein niiden kanssa samankaltaiset disjunkttiiviset kysymykset, jotka sisältävät kysyvän liitepartikkelin ja esittävät harkittavaksi vähintään kaksi vaihtoehtoa, jotka yhdistetään konjunktioilla *vai*, kuten esimerkiksi kysymyksessä *Oliko se eilen vai tänään?* (VISK § 1679). Vaihtoehtokysymyksiä on esitetty disjunkttiivisten kysymysten erityistapaukseksi, minkä Bolinger (1978: 103) on kyseenalaistanut. Näissä esityksissä on pyritty osoittamaan, miten vaihtoehtokysymykset olisivat ellipsin myötä disjunkttiivisia ja ymmärrettävissä samanlaiseksi kuin kysymys *Tehdäänkö ne kaupat vai ei?* (esimerkki: VISK § 888) (Bolinger 1978: 87–88).

Aiemmissa kysymistä koskevissa tutkimuksissa on todettu, että episteeminen eli tiedollinen epäsuhta on keskeinen osa kysymyksen tunnistamista, oli kyse sitten vaihtoehto- tai hakukysymyksistä. Eri kysymyksistä kuitenkin hakukysymyksen esittäjällä on vähiten tietoa suhteessa kuulijaan. Seuraavina tulevat vaihtoehtokysymykset ja liitekysymykset (kuten *eikö vain*) ja pienintä tiedollista epäsuhtaa ilmentävät väitelauseet kysymyksen funktiossa. (Heritage & Raymond 2012: 180–181.) Tiedollinen suhde voi kysymyksissä olla myös päinvastainen: kysyjä tietää vastauksen ja pyrkii opettamaan keskustelukumppaniaan. Tällöin kyse on pedagogisesta kysymisestä, jota on tutkittu erityisesti vanhempien ja lasten välisistä keskusteluista (esim. Yue ym. 2019; Daubert ym. 2020) ja luokkahuonekeskusteluista (esim. Gall 1970).

Kysymys on mahdollista kehystää päälauseella, jolloin tulkinta interrogatiiviksi saattaa hankaloitua. Lausetyyppiä arvioidessa katsotaan tyypillisesti päälauseita. Alisteista kysymyslauseita ei tällöin luokitella kysymykseksi. Kuitenkin päälauseen verbi ja keskustelun konteksti synnyttävät poikkeuksia tähän sääntöön. Päälauseen verbien *kysyä* ja *kertoa* kanssa alisteinen interrogatiivilause voidaan tulkita itsenäiseksi kysymykseksi. Näitä esiintyy erityisesti muodollisissa keskustelu- ja haastattelutilanteissa, joihin myös väitöstilaisuus voidaan lukea. (VISK § 1704.)

Sorjonen (2001) on todennut tekemiensä tarkastelujen yhteydessä, että tietoa hakeviin verbi-interrogatiiveihin vastataan tyypillisesti toistamalla verbi ja että toissijainen vastaustapa on näihin *joo*. Lisäksi kun verbi-interrogatiiviin sisältyy ennakkokäsitys tiedosta, vastaus on tyypillisesti *joo*. Toisin sanoen *joo*-vastausta käytetään vahvistamaan kysyjän käsitystä. Sen sijaan verbin toistaminen verbi-interrogatiivin jälkeen osoittaa, että vastaaja tulkitsee kysymyksen todelliseksi tiedonhauksi, mikä edelleen implikoi jatkoa aloitetulle toiminnalle. Sorjonen (2001: 426) myös huomioi, että *niin* on epäkieliopillinen vastaus verbi-interrogatiiviin.

Vaihtoehtokysymyksiä käytetään monenlaisissa tilanteissa kuten esimerkiksi yllättymisen ilmaisemiseen (*Vieläkö olet täällä?*), tiedon jakamiseen (*Tiesitkö muuten, että...*) ja tarkan tiedon hakemiseen (*Onko tänään 17. päivä?*) (Bolinger 1978: 88–89; kysymysten käännökset omia). Bolinger (mt. 88–90) on listannut 11 eri käyttötarkoitusta vaihtoehtokysymyksille, joista yksi on mahdollisten vastausten tarjoaminen hakukysymyksiin tapaan *Mikä on vialla? Oletko väsynyt?* Tämä on keskeinen huomio, kun ottaa huomioon vaihtoehtokysymysten projisoimat lyhyemmät vastaukset.

2.2 Kysymys–vastaus-vierusparit

Keskusteluntutkimuksessa oletetaan, että jokainen puheenvuoro ennakoi tulevaa vuoroa ja uusi vuoro ottaa huomioon edeltävän vuoron (Raevaara 1995: 75). Vuorojen loppuja tarkastelleet Schegloff ja Sacks (1973: 295–296) muotoilivat, että vierusparia kuvaavat seuraavat seikat: vieruspari koostuu kahdesta vuorosta, jotka ovat vierekkäisiä, eri puhujan tuottamia, esiintyvät tietyssä järjestyksessä ja jotka edellyttävät loogisuutta. Näin ollen puhujan muodostaessa etujäseneksi tunnistettavan vuoron tulee hänen lopettaa vuoronsa ensimmäisessä lopettamisen mahdollistavassa kohdassa (tässä vaiheessa Schegloff ja Sacks eivät vielä käyttäneet *siirtymän mahdollistavan kohdan* käsitettä, josta alempana), ja tähän toinen puhuja vastaa aloittamalla jälkijäseneksi tunnistettavan vuoron (mt.: 296). Seuraavaksi siirryn tarkastelemaan tätä vuorojen vaihtelun ilmiötä, vieruspareja ja niiden ilmenemistä väitöstilaisuudessa.

Tässä tutkielmassa vuoron rakenneyksikkö (VRY, engl. *turn constructional unit, TCU*) on keskeinen käsite, sillä sitä käytetään selittämään vuoronvaihtelua vieruspareissa ja vastaväittäjän vuoron rakentumista (luku 3.2). Vuoron rakenneyksikköä on tutkimuksissa käytetty eri tavoin kuvaamaan vuoronsisäistä järjestymistä (Selting 2000: 480). Vuoro nähdään joko yhdestä vuoron rakenneyksiköstä koostuvana, jolloin sen osatekijät ovat muunlaisia yksiköitä, tai useasta rakenneyksiköstä koostuvana, jolloin toiminnallisten kokonaisuuksien päättymiskohtia ei voida tulkita siirtymän mahdollistaviksi kohdiksi (mt.: 485). Jälkimmäinen eli käsitys vuoron koostumisesta useasta rakenneyksiköstä on yleisemmin hyväksytty ja käytetty (mt.: 487). Myös tässä työssä tartun jälkimmäiseen käsitykseen, mikä mahdollistaa vastaväittäjän ja väittelijän vuorojen osien tarkastelun vuoron rakenneyksikköinä. En tarkastele prosodiaa yhtenä VRY:n muodostajana (kuten esim. Selting), mutta otan jossain määrin syntaksin huomioon työssäni oikeuttamaan tehdyn jaottelun rakenneyksikköihin. Mainittakoon vielä, että VRY:n lisäksi vuoron jäsentymisen kuvaamiseen käytetään puhetoiminnon käsitettä (VISK § 1004), jonka katson olevan niin päällekkäinen tarkasteltavien diskurssiyksikköjen tapauksessa, että jätän sen esiintymisen huomiotta.

Vastaväittäjän puheenvuoro on ”iso projekti”, jollaisiksi lukeutuvat ainakin tarinat, vitsit, kuvailut (Houtkoop & Mazeland 1985: 597), ohjeistaminen ja argumentointi (Selting 2000: 508). Näissä ”isoissa projekteissa” tai diskurssiyksiköissä (engl. *discourse unit*) on kyse kokonaisuuksista, jotka koostuvat useammasta kuin yhdestä vuoron rakenneyksiköstä. Diskurssiyksikön sisällä vuoro saattaa vaihtua, vaikkakin siirtymät ovat silloin tyypillisesti lyhyitä vastaanottajuuden jatkumisen vahvistuksia. (Houtkoop & Mazeland 1984: 599.) Keskeistä diskurssiyksikköajattelussa on, että vuoron rakenneyksikön loppu ei ole aina yhtä kuin siirtymän mahdollistava kohta (SMK, engl. *transition relevance place, TRP*) (mp.). Tämä mahdollistaa käsityksen vuorosta, joka sisältää erifunktionaisia osia, joita ei keskeytetä.

On huomattava, että diskurssiyksiköt saattavat olla suljettuja, jolloin puhuja niin sanotusti raivaa tilaa vuorolleen heti vuoron alussa, tai avoimia, jolloin diskurssiyksikön muodostus on keskustelevampaa ja muodostuu edetessään (Houtkoop & Mazeland 1985: 611–612). Vastaväittäjän puheenvuoro on ainakin kahdesta syystä suljettu diskurssiyksikkö. Ensimmäinen vastaväittäjä tyypillisesti tekee tilaa alkavalle vuorolleen ilmoittamalla seuraavaksi käsiteltävän aiheen ja toisekseen hän on tilaisuuden keskeisenä tekijänä ja puhujana oikeutettu ja myös vastuutettu puhumaan ja perustelemaan havaintojaan väitöskirjasta. Tästä ilmenee tarve diskurssiyksikön käsitteelle: puhujan ei tarvitse uudelleenvalita itseään vuoron saajaksi (mikä asettuu vastoin Sacksin ym. [1974: 701, 703] pohdintaa keskustelusta, jonka mukaan puhuja joko antaa vuoron toiselle tai

itselleen), sillä kyseessä on luonnollinen jatkumo jo aiemmin aloitetulle kokonaisuudelle (Houtkoop & Mazeland 1985: 599).

Vuoron vaihtuessa toinen tai joku muu keskustelun osanottajista saa puheenvuoron, jonka aikana hän loogisuuden periaatetta mukaillen jatkaa etujäsenen teemassa. Keskustelussa vastaamista tarkastellaan usein odotuksenmukaisuuden kannalta. Odotuksenmukaisia vastauksia kutsutaan preferoiduiksi ja odotuksenvastaisia preferoimattomiksi. Preferoimattomiksi vastauksiksi katsotaan kielteiset vastaukset ja erimielisyyden osoittamiset. Näitä ilmentävät vuoron viivästyminen, empiminen ja takeltelu. (VISK § 1198.) Tyypillisesti odotuksenvastainen vastaus sisältää selityksen tai perustelun, eikä suora kieltö ole välttämätön (VISK § 1205). Lisäksi preferoimaton vuoro voi alkaa partikkelilla *no* tai partikkeliketjulla *nii(n) no* (VISK § 1215). Myönteinen vastaus vaihtoehtokysymykseen on preferoitu, mikä ilmenee sen yleisyydestä ja keskustelun etenemisen luonteesta: preferoimaton vastaus aiheuttaa keskustelun etenemisessä muutoksen sen alkuperäiseen toimintaan nähden (Raymond, 2003: 947).

Edellä olen esitellyt keskustelun rakenteesta yleisesti, miten vuorot vaihtuvat, mikä mahdollistaa vastaväittäjän pitkän vuoron (tai tarkemmin diskurssiyksikön) rakentumisen ja miksi vuoro ei vaihdu, vaikka rakenteellinen ja temaattinen kokonaisuus loppuu. Näistä siirryn seuraavaksi kysymiseen ja vastaamiseen akateemisessa keskustelussa.

Konferenssikeskusteluissa esitettyjä kysymyksiä tarkastellessaan Webber (2002: 247) huomioi, että tiedonvaihtaminen jää jokseenkin fragmentaariseksi rajallisen ajan ja keskustelijan vaihtumisen takia. Hän toteaa, että keskustelu hyppii aiheesta toiseen, ja syvälinen keskustelu yksityiskohdista on harvinaista. Samansuuntainen havainto on mahdollista tehdä väitöstilaisuuksista. Vaikka väitöstilaisuudessa keskustelukumppani ei vaihdu, jäävät käsitellyt aiheet usein suhteellisen hajanaisiksi ja toisistaan irrallisiksi samoin kuin Webber (mp.) artikkelissaan konferenssikeskusteluja arvioi. Katson, että konferenssikeskustelulla ja väitöstilaisuudella akateemisena vuorovaikutuksena on sen verran yhteistä, että näissä esitettyjä kysymyksiä voi verrata toisiinsa. Webber (mt.: 230) jakoi konferensseissa esitetyt kysymykset tietoa hakeviin kysymyksiin, kritiikkiin, ehdotuksiin, kommentteihin ja edeltävien sekoituksiin. Näistä tietoa hakevat kysymykset (49 %) ja kritiikki (30 %) erottuivat lukumääriltään selkeästi hänen käyttämässään 130 kysymys–vastaus-paria sisältäneessä tutkimusmateriaalissa (mt.: 229), minkä voisi olettaa olevan nähtävissä myös väitöstilaisuuksissa ja millä on vaikutus kysymyksen rakenteen valintaan.

Väitelauseella kysyminen on asia, johon Webber (2002: 236) on kiinnittänyt huomiota, mutta se ilmenee myös muissa tutkimuksissa (esim. Linell ym. 2006). Samoin kuin Webber (2002: 236) huomioi konferenssikeskusteluista myös väitöstilaisuuksista on mahdollista todeta, että kysymyksen ei tarvitse olla interrogatiivimuotoinen, sillä myös kommentti, tai tässä työssä deklaratiiivi, muodostaa vierusparin ensimmäisen osan, joka edellyttää jonkinlaista reaktiota. Usein kysyjät ovat tietoisia esittäessään vastaavia väitelauseita ja saattavat kommentoida asiaa, kuten tässä tarkastelussa käytettävässä materiaalissa ilmenevä toteamus *[...] tää on myös tekstinhuollollinen kommentti.*

Kysymyksen tehtävä konferenssikeskustelussa (ja myös väitöstilaisuudessa) on tunnustella, kysyä esitelmän ulkopuolista tietoa ja vertailla kysyjän omaa tutkimusta esitelmöijän tutkimukseen (Webber 2002: 228). Kysymysten tavoitteet voivat siis olla moninaisia: kritiikkiä, parannusehdotusten tekemistä ja tietoa hakevaa kysymistä. Samankaltaisuuksien perusteella käytän esiteltyä Webberin (mt.: 230) kysymysten kategorisointia pohjana omille kategorioilleni, joista vielä luvussa 4.

3 Väitöstilaisuus, vuorot ja näiden rakentuminen

Tässä luvussa käsittelen väitöstilaisuuden etenemistä ensinnäkin kontekstualisoidakseni keskustelutilaisuutta ja toiseksi osoittaakseni, miten muodollinen väitöstilaisuus on. Ohessa avautuu väylä pohtia julkista tieteellistä tilaisuutta ja erityisesti sen implikaatioita keskusteluntutkimukselle. Tästä inspiroituneena jatkan lukuun 3.1 tarkastelemaan akateemista vuorovaikutusta ja sen erityispiirteitä, minkä jälkeen jatkan luvussa 3.2 valittuun tutkimusmateriaaliin tiiviisti yhteydessä olevalla vuorojen rakenteiden tarkastelulla.

Yleisellä tasolla väitöstilaisuudet noudattavat tyypillisesti samaa kaavaa pukeutumisesta ja tilaanastumisjärjestyksestä lähtien. Seuraava kuvaus väitöstilaisuuden kulusta on koottu lyhentäen ja yhdistäen Turun yliopiston¹ ja Jyväskylän yliopiston² ohjeista väittelijöille.

1. Väitöstilaisuuteen astuu ensin väittelijä, sitten kustos ja viimeisenä vastaväittäjä.
2. Kun edellä mainitut ovat asettuneet paikoilleen, kustos esittelee väittelijän, väitöskirjan otsikon ja vastaväittäjän sekä julistaa väitöstilaisuuden alkaneeksi.
3. Väittelijä pitää väitöksenalkajaisitelmänsä eli *lectio praecursian*, joka kestää enintään 20 minuuttia. Tämän jälkeen hän pyytää vastaväittäjää esittämään väitöskirjaa koskevat muistutukset.
4. Vastaväittäjä esittää lausunnon, jossa hän käsittelee väitöskirjan aiheen asemaa tieteessä.
5. Työ tarkastetaan. Alussa vastaväittäjä kiinnittää huomion yleisiin kysymyksiin, minkä jälkeen hän tekee yksityiskohtaisia kysymyksiä. Vastaväittäjä saa käyttää tarkastukseen enintään neljä tuntia.
6. Tarkastuksen jälkeen vastaväittäjä esittää loppulausunnon ja kertoo esittäkö hän väitöskirjaa tiedekunnalle hyväksyttäväksi.
7. Väittelijä kiittää vastaväittäjää ja pyytää yleisöä esittämään huomionsa.
8. Kustos johtaa puhetta. Yleensä puheenvuoroja ei pyydetä, joten kustos julistaa väitöstilaisuuden päättyneeksi.
9. Väittelijä, kustos ja vastaväittäjä poistuvat salista.

Valitsemassani materiaalissa väitöstilaisuudet on litteroitu vastaväittäjän lausunnon alusta (4.) kustoksen julistukseen väitöstilaisuuden päättymisestä (8.). Käytetyn ajan suhteen tarkasteltavaksi valitut väitöstilaisuudet ovat suurin piirtein saman pituisia. Vastaväittäjän lausunnon alusta vastaväittäjän loppulausunnon loppuun tutkimusmateriaaliin valitut väitöstilaisuudet ovat kestäneet noin 1 h 40 min – 1 h 55 min. Litteroiduissa väitöstilaisuuksissa puheenvuoroja ei pyydetä, joten kustos julistaa väitöstilaisuuden päättyneeksi pian väittelijän huomautuspyynnön jälkeen.

¹ Turun yliopisto. Ohjeet Turun yliopistossa väittelevälle. Väitöstilaisuuden kulku. [Viitattu 31.10.2020]. <https://www.utu.fi/fi/tutkimus/vaitokset/ohjeet>

² Jyväskylän yliopisto. Väitöstilaisuuden järjestäminen ja väitöksestä tiedottaminen. Väitöstilaisuuden kulku. [Viitattu 31.10.2020]. <https://www.jyu.fi/fi/tutkimus/tohtorikoulutus/opus/vaitos>

3.1 Väitöstilaisuus akateemisena vuorovaikutuksena

Kirjoitettu kieli on tiedeyhteisön tekstimaailmassa ensisijainen kommunikoinnin väline. Seminaareja ja konferensseja – kuten mahdollisesti myös väitöstilaisuuksia – pidetään kommunikoinnin suhteen toissijaisina. Näiden päämääränä on sosiaalisten suhteiden kehittäminen ja omien ajatusten markkinoiminen. (Luukka 1995: 82–83.) Kirjoitetun kielen ensisijaisuus ilmenee väitöstilaisuuden tavoitteessa käsitellä kirjoitettua väitöskirjaa. Tämä tavoite leviää tilaisuuden kielenkäyttöön, jossa esimerkiksi viitataan sivunumeroihin ja luetaan ääneen katkelmia työstä. Väitöstilaisuuden eri osat painottavatkin tekstiä ja puhumista eri tavoin. Väittelijän pitämä yleistajuinen puhe eli lektio ja vastaväittäjän alku- ja loppulausunto ovat ennalta kirjoitettuja. Tarkastusta eli väitöskirjan läpikäymistä keskustellen sen sijaan ei kirjoiteta ennalta valmiiksi, mutta vastaväittäjällä on tyypillisesti valmisteltuna muistiinpanoja ja mahdollisesti diaesitys.

Väitöstilanteen julkisuus vaikuttaa monella tapaa käytettyyn kieleen. Pidettävän lektion on oltava yleistajuinen, alku- ja loppulausunnoissa puhutellaan kaikkia kuulijoita, mikä implikoi näiden huomioimista puheen sisällössä ja puhetavassa ja näiden lisäksi väitöskirjan tarkastuksessa tasapainoillaan vakavastiotettavuuden ja viihdyttävyyden välillä. Lisäksi myös väitöskirjan tarkastuksen tulisi olla jossain määrin ymmärrettävää muillekin kuin asiaan perehtyneille, mikä ilmenee esimerkiksi Jyväskylän yliopiston ohjeista väittelijälle²:

Väitöstilaisuuden tulisi olla kahden alansa tuntevan tutkijan korkeatasoista keskustelua väitöskirjan virittämistä aiheista. Valistuneen maallikon tulisi pystyä seuraamaan keskustelua ja sen tulisi antaa hänellekin ajateltavaa. Julkisenä tilaisuutena väitöstilaisuus on tärkeä ikkuna yliopiston työskentelyyn.

Väitöstilaisuuden julkisuus Suomessa muotoilee siis paljonkin keskustelujen sisältöä, ja se saakin esityksen piirteitä. Seminaareja ja esitelmätilaisuuksia on verrattu jo niihin liitettävän sanaston vuoksi teatteriesityksiin, joissa puhujasta, kuulijoista ja luennosta tulee esiintyjä, yleisö ja esitys (Luukka 1995: 94). Väitöskirjan tarkastuksessa tämä esitysluonne ilmenee yleisön puhuttelussa, tilannekomiikassa ja vastaväittäjän kaskuissa. Painotukset ”hauskan” ja ”vakavan tieteen” välillä vaihtelevat paljon tilaisuudesta toiseen, mikä myös ilmenee käytetystä kuusi väitöstilaisuutta sisältävästä tutkimusmateriaalista.

Käsiteltävänä oleva esitysmäinen, kompleksi vuorovaikutustilanne on juuri sellainen, johon Goffman (1981: 137, 145; käsitteiden käännökset Seppänen 1995: 156–159) ottaa kantaa tuomalla tutkimukseen käsitteet esittämismuotti (*production format*), joka liittyy puhujan käsitteeseen, ja osallistumiskehikko (*participation framework*), joka viittaa vastaanottajan käsitteeseen (tai

vastaanottajien käsitteeseen Goffmanin näkemystä seuraten). Hän huomio, että osallistumiskehikossa toimii ratifioituja osallistujia (*ratified participants*), jonka lisäksi ohessa voi toimia ratifioimattomia osallistujia, joiden osallistumista keskusteluun ei odoteta (mt.: 131–132). Ratifioiduista osallistujista vastaanottajat jaetaan edelleen kuulijoihin (*hearer*) ja puhuteltuihin (*addressee*). Väitöstilaisuudessa yleisöltä pyydetään huomioita vasta väitöskirjan tarkastuksen jälkeen, joten tarkastuksen aikana he ovat ratifioimattomia osallistujia. Jako, jossa ratifioituna osallistujana ja puhuteltavana on vain väittelijä, on ehkä suorasukaisin suhtautumistapa väitöskirjan tarkastamiseen. Kuitenkin vastaväittäjät osoittavat välillä sanansa myös paikalla olevalle yleisölle.

- 1) okei, nyt mulla on, mä paljastan yleisölle että mulla on puoltoista sivua pikku virheitä. en aio käydä niitä läpi tässä.
- 2) tota vastaväittäjällä on kuulkaa seitsemänkymmentä kysymystä koskaan ei tiedä kuinka puhelias on väittelijä sit täytyy mennä kuulkaa hyppien eteenpäin ja jätänpä tosta seuraavat asiat väliin.
- 3) no, joissain osin, joissain tapauksis se on varmaan aika selvä niinku siin meille ehkä kaikilleki tutus alpo räisäsen virittäjäartikkelissa [..]

Ensimmäisessä esimerkissä vastaväittäjä tekee asennonvaihdoksen (*change of footing* [Goffman 1981: 128]) ja osoittaa sanansa selkeästi yleisölle samoin kuin toisessa esimerkissä. Kolmannessa esimerkissä vastaväittäjä yleistää väittämän koskemaan kaikkia tilanteessa olevia, joka ikään kuin tekee kaikista tilaisuudessa läsnä olevista puhuteltuja. Goffmanin tausta on sosiologiassa, joten hänen työssään näkyy lähtökohta kielenkäytön ja vallan yhteyden pohdinnassa (mt.: 124–126), ja väitöstilaisuuden kontekstualisoinnin osana hänen näkemyksensä on mielenkiintoinen. Kuten mainittu, vastaavat asennonvaihdokset esiintyvät materiaalissa. Kuitenkin kysymykset osoitetaan materiaalissa aina väittelijälle, joten en omaksu vaikutteita Goffmanin käsitteistä analyysiin.

Lehdistötilaisuuksissa, kuten väitöstilaisuuksissa, yleisö toimii ratifioituna osallistujana. Näitä tilaisuuksia on tutkittu keskusteluanalyyseissä ja todettu toimittajan suuntautuvan yleisöön suorilla viittauksilla ja osoittamalla ymmärtämistä tapaan *tarkoitat siis että...* (Clayman 2013: 636–637). Tämän tyyppisiä työtä tiivistämään kannustavia vuoroja esiintyy jonkin verran myös väitöstilaisuuksissa – näistä lisää varsinkin luvussa 5.4, jossa käsittelen työtä kertaavia kysymyksiä.

3.2 Prototyyppiset vastaväittäjän ja väittelijän vuorot

Tarkastellessaan väitöstilaisuuksia, joihin myös tässä työssä materiaalina olevat väitökset lukeutuvat, Luodonpää-Manni ja Jokela (2018) hahmottelivat rakenteet, joita vastaväittäjän ja väittelijän vuorot seuraavat. Heidän mukaansa vastaväittäjän vuoro koostuu aiheen esittelystä, osiosta, jossa referoidaan väitöskirjaa ja lisätään omia pohdintoja sekä lopulta kysymyksestä.

Samoin luonnosteltu väittelijän vuoro koostuu kolmesta osiosta, jotka ovat kiitos, vastaus ja tulevan tutkimuksen tai vaikutuksien arviointi. Malleissa vastaväittäjän kysymys ja väittelijän kiitos ovat laajasti ymmärrettävissä, ja niihin sopii monenlaisia kieliopillisia rakenteita.

Vastaväittäjän vuoron rakenne, jonka Luodonpää-Manni ja Jokela (2018) ovat hahmotelleet, vastaa omia havaintojani vuoron etenemisestä. Prototyypin vastaväittäjän vuorossa haluan kuitenkin erottaa väitöskirjan referoinnin ja pohdinnan omiksi osioikseen, sillä ne ovat olleet osana ohjaamassa materiaalin valintaa. Väittelijän vuoron malli on mielenkiintoinen katsaus, ja pidän sen työssäni mukana, jolloin tarkastelu saattaa tuoda myös väittelijän vuoron aloittavaan kiitos-osioon tarkennusta.

Havainnollistaakseni referoinnin ja pohdinnan erottelua omiksi vuoron rakenneyksiköikseen olen tarkastellut seuraavaa vastaväittäjän vuoroa erottamalla vuorottelevat referoinnit (2, 4) ja pohdinnat (3, 5).

- 4) (1) sitten ois ihan ehkä nyt vastaväittäjän tyhmyyteen perustuvaa tämmöstä selvennystä
 (2) mutta tääl sivu 176 kun on, on näitä laatikoita ja täs on tää kuvio 7 leksikaalisten osien määrä ja tota tekstiä tuossa.
 (3) niin joo, hyvä joo totta se esiin. katselin et mitäs siinä kuvataankaan
 (4) niin täällä tekstissä selitetään laatikon päissä olevat janat ovat pituudeltaan puoltoista kertaa ylä- ja alakvartiilin erotus,
 (5) niin sitten mä jotenkin odotin että ne ois yhtä pitkiä ne janat kumminkin koska se ylä- ja alakvartiilin erotushan on kaiketi tuossa neljä merkkiä, puoltoista kertaa se olis kuus merkkiä niin tonne ylöspäin meneekin kuus merkkiä mutta alaspäin on vaan neljä,
 (6) että mikä selitys siihen on että alaspäin menee vain neljä merkkiä ja ylöspäin kuusi

Tässä tarkastelussa referointi ja pohdinta on vastoin Luodonpää-Mannin ja Jokelan (2018) jaottelua luettu omiksi rakenneyksiköikseen. Tällaisenaan vuoron rakenneyksiköt eivät ilmene sen jäykempinä analysoitavina kuin referoinnin ja pohdinnan ollessa osa samaa rakenneyksikköä. Toisin sanoen kyseessä on funktionaalisesti ja rakenteellisesti erilaiset rakenteet, mikä on syytä ottaa huomioon. Tämän lisäksi siirtymä johdannosta referointiin ilmentää vahvasti sekä uuden diskurssiyksikön alkua että alkavan vuoron etukäteen suunniteltua luonnetta.

Seuraava tutkimusmateriaalista otettu katkelma vastaa erityisen hyvin muotoiltua prototyypin rakennetta, jossa rakenneosat (1) johdanto, (2) väitöskirjan referointi, (3) vastaväittäjän pohdinta ja (4) kysymys seuraavat toisiaan.

- 5) (1) ai niin siis yks, yks jakso josta mä kovasti pidin oli tää predikaattikomplementtijakso,
 (2) jossa sä olet erotellu tällasia argumenttirakennekonstruktioita, tämmösiä tyypillisiä, tämmösiä tapauksia jossa tietty verbi, tietty merkitys on tän tämmönen joka essiivin kanssa kulkee niinku pitää jotakin jonakin ja näin.
 (3) että, että tota, tää edellinen asia ja tää, tää asia tietenkin nyt nostaa tämmösen asian esille tässä ku konstruktiot, ja konstruktionäkemys kieliopista, joka aika lailla loistaa poissaolollaan tästä työstä ja mä en nyt, tässä työssä on niin monta näkökulmaa että mä en oo ehdottamassa että tässä pitäis se olla,
 (4) mutta puhutteleeks tää sua?

Tästä valitusta esimerkistä ilmenee paitsi vuoron järjestymisen prototyypisyys myös vuoron rakenneyksiköiden prototyypisiä muotoja. Johdanto-osio alkaa dialogipartikkeleilla *ai niin* ja *siis*, joita seuraa lyhyt kontekstualisointi vastaväittäjän omiin havaintoihin. Väitöskirjan referoinnissa vastaväittäjä kertoo käyttämällä yksikön toista persoonaa, mitä väittelijä on työssään tehnyt aloittamalla *sä olet erotellu*. Tämän lisäksi referoinnissa viitataan usein sivunumeroilla väitöskirjaan, mitä ei tosin tässä esimerkissä tehdä. Pohdintaosio on muodoltaan vaihtelevin, joskin tässä esimerkissä esiintyy pohdinnalle tyypillinen omien ajatusten ilmaiseminen yksikön ensimmäisessä persoonassa *mä en oo ehdottamassa*. Lopun kysymys-osio on esimerkissä prototyypinen eli interrogatiivi ja lisäksi vielä vaihtoehtokysymyksen muodossa: *puhutteleeks tää sua*.

Edeltävässä luvussa (3.2) esitellyillä Goffmanin (1981) keskustelua koskevilla käsitteillä on vaikutuksia myös käsiteltävään vastaväittäjän vuoron rakenteeseen, jonka haluan huomioida. Puhujaan liittyvään *osallistumiskehikkoon* liittyy käsitteet esittäjä (*animator*), tekijä (*author*) ja toimeksiantaja (*principal*) (mt.: 144–145). Näiden eroa on esitetty kuvaamalla tilannetta, jossa uutistenlukija lukee toimittajan kirjoittamaa tekstiä, joka referoi poliitikkoa (Seppänen 1995: 158). Uutistenlukija toimii tällöin esittäjän roolissa, toimittaja tekijänä ja poliitikko toimeksiantajana. Väitöstilaisuuden tapauksessa vastaväittäjä toimii esittäjän roolissa ja siteeratessaan väitöskirjaa hän tekee väittelijästä tekijän. Katson, että tämä liukuma tekijyydessä on myös yksi indikaattori, jonka mukaan referointi ja kommentointi on käsitettävä erillisiksi vuoron rakenneyksiköiksi (vuoron rakenneyksiköstä luvussa 2.2).

4 Aineisto, luokitteluperusteet ja käsittely

Tutkimuksessa käytän kuutta Turun yliopiston suomen ja suomalais-ugrilaisen kielentutkimuksen oppiaineessa vuosina 2012–2017 tallennettua väitöstilaisuutta. Osa tallenteista sisältää ainoastaan äänen ja osa lisäksi videon. Kuitenkin litteraatit on tehty kaikkiin pelkän äänitteen pohjalta.

Äänitteet on litteroitu käyttäen puolikarkeaa litterointitapaa. Toisin sanoen litterointi ei ota huomioon paljoa puheelle tyypillisistä ominaisuuksista kuten painotuksia, hengityksiä tai naurua.

Tauot, kun ne ovat erityisen huomattavia, on litteroitu. Käytetyt litterointimerkit on esitetty liitteessä 1.

Tallenteet ovat osa Lauseopin arkistoa. Tutkimusetiikan kannalta valittu tutkimusmateriaali sisältää lievän tutkimuseettisen ongelman, joka liittyy henkilötietoihin ja puheenvuorojen tunnistettavuuteen. Väitöskirjan tarkastamisen aikana lausutut suorat lainaukset ja käytetty käsitteistö mahdollistavat keskustelijoiden helpon tunnistamisen. Materiaali on kuitenkin tallennettu julkisessa tilaisuudessa ja osallistujilta on pyydetty lupa tilaisuuden taltioimiseen. Lisäksi on syytä huomioda, ettei materiaali sisällä arkaluontoista tietoa eikä väittelijöiden tai vastaväittäjien mainita kuuluvan erityisiin henkilötietoryhmiin. Työni tavoitteena on tarkastella vaihtoehtokysymysten esiintymiä, minkä takia en käytä esimerkkitarkastelmissa koodauksia, jotka yhdistäisivät tietyt katkelmat toisiinsa. Lisäksi totean, että tarkasteluni tarkoituksena ei ole arvottaa erilaisia kielellisiä valintoja tai esitystapoja. Seuraavassa taulukossa esitän valittujen väitöstilaisuuksien väittelijät, vastaväittäjät ja tilaisuuden vuoden.

Taulukko 1. Väittelijät ja vastaväittäjät

Väittelijä	Vastaväittäjä	Vuosi
Hynönen, Emmi	Vilkuna, Maria	2016
Nurminen, Salla	Sivonen, Jari	2015
Priiki, Katri	Pajusalu, Renate	2017
Tyysteri, Laura	Laalo, Klaus	2015
Valtonen, Päivi	Luukka, Minna-Riitta	2012
Väänänen, Milja	Lappalainen, Hanna	2016

Tästä materiaalista olen valinnut vastaväittäjän puheenvuorot, jotka aloittavat uuden temaattisen kokonaisuuden. Täten ulkopuolelle on rajattu vuorot, jotka keskustelun edetessä polveutuvat aiemmista vuoroista. Valinnan perusteena käytetään vuoroa edeltävää taukoa, aloittavaa dialogipartikkelia, uutta aihetta edellisiin vuoroihin verrattuna ja rakennetta, joka on esitellylle vastaväittäjän puheenvuorolle tyypillinen. Näillä perusteilla valittuja vuoroja on yhdessä

väitöstilaisuudessa 16–47, ja yhteensä valittuja vuoroja on 181 (Taulukko 2.). Vuorojen jakautuminen väitöstilaisuuksittain on seuraava.

Taulukko 2. Siirtymän mahdollistavaan kohtaan sijoitettujen kysymysten määrä

Väittelijä	Vastaväittäjän vuoron päättävät kysymykset	Vaihtoehto-kysymykset vuoron lopussa	Vaihtoehto-kysymyksien osuus
Hynönen	24	5	20,8 %
Nurminen	47	24	51,1 %
Priiki	16	12	75,0 %
Tyysteri	30	13	43,3 %
Valtonen	35	18	51,4 %
Väänänen	29	17	58,6 %
Yhteensä	181	89	49,2 %

Materiaaliin alustavasti valikoituneista 181 siirtymän mahdollistavasta kohdasta valitsin edelleen vaihtoehtokysymykset rakenteellisin perustein (kysymyksen tuli sisältää vaihtoehtokysymystä ilmentävä liitepartikkeli *-kO*, *-ks* tai *-k*) ja päädyin 89 kysymys–vastaus–vieruspariin. Kaikkiaan vastaväittäjien luomissa siirtymän mahdollistavissa kohdissa 49,2 %:ssa on vaihtoehtokysymys. Näissä on erilaisten puhetapojen ja -tilanteiden aiheuttamaa vaihtelua. Materiaalin työstämiseen käytän Exceliä, johon olen koonnut vastaväittäjän vuoron, siitä erikseen kysymys-osion, saadun vastauksen sekä käytettäviä luokitteluja.

Materiaalin valinnassa olen pyrkinyt säilyttämään tarpeellisen määrän esiintymiskontekstia ja huomioimaan erityistapauksia kommentoimalla niitä itselleni, sillä valittu keräysmenetelmä, joka keskittyy vain kysymys–vastaus–vieruspariin ja lisäksi olettaa tietynlaista rakennetta, ohjaa väistämättä tarkastelua liialliseen yksinkertaistamiseen. Seuraava esimerkki (6) osoittaa käytetyn keräysmenetelmän heikkoutta tapauksessa, jossa vaihtoehtokysymystä ei seuraakaan lopullinen vastaus.

6) V1 : [...] onko näin?

V2 : joo

V1 : että vanhemmat puhujat ikään kuin käyttävät suomen demonstratiivipronominijärjestelmää enemmän

V2 : niin

V1 : siis kaikkiaan

V2 : kaikkiaan näitä kaikkia neljää pronominia niin vanhat puhujat kun [...]

Esimerkissä vastaväittäjä esittää vaihtoehtokysymyksen ja saa sen mukaisen vastauksen, joka ei tyydytä, joten hän jatkaa saman aiheen parissa. Tarkastelemalla vain lähikontekstia kuva vuorovaikutuksesta jää vajanaiseksi. Tässä esimerkissä väittelijä mahdollisesti olettaa kysymyksen

olevan faattinen eli ymmärtämistä ja mukana olemista testaava kysymys, mikä osoittautuu vääräksi. Toisin sanoen kysymys *onko näin* ja vastaus *joo* eivät riitä todenmukaisen analyysin tekemiseen.

Lisäksi hankaluuksia jaotteluun tuottaa kehystäminen, jossa puhuja muotoilee kysymyksen sivulauseeseen. Näissä tapauksissa olen päättänyt ottamaan huomioon, miten väittelijä suhtautuu edeltävään rakenteeseen sekä omaan intuitiooni siitä, kumpi rakenne on ensisijainen.

7) [...] nyt mä kysyisin tästä että voisko tässä ajatella että meillä ois tällanen verbi-idiomi tulla myyntiin

Edeltävässä esimerkissä (7) kysymys on alisteinen edeltävälle rakenteelle. Luvussa 2.2 esitetyn kysymysten kehystämisen perustella katson, että kyseessä on kuitenkin ensisijaisesti interrogatiivi. Deklaratiivisuus, jota päälause (*nyt mä kysyisin tästä*) ilmentää, jää taka-alalle, ja päälause toimii esimerkissä kehysrakenteena.

Materiaalin keruun jälkeen olen jakanut valitut vaihtoehtokysymykset viiteen materiaalista ilmenneeseen kategoriaan, jotka kuvailevat kysymysten sisältöä. Nämä kategoriat ovat kritiikki kysymyksen muodossa, kysymys työtä koskevista valinnoista, pedagoginen kysymys, tietoa hakeva kysymys ja työtä kertaava kysymys. Näistä kritiikki ja tietoa hakevat kysymykset seuraavat luvussa 2.2. käsiteltyä Webberin (2002: 230) luomaa jaottelua konferenssikeskustelujen kysymyksistä.

Pedagogisen kysymyksen käsitettä on käytetty lapsille osoitetussa kielenkäytössä, jossa kysyjä tietää ennalta vastauksen ja pyrkii auttamaan kuulijaa oppimaan (esim. Yue ym. 2019; Daubert ym. 2020). Vaikka lapsen opettaminen ja väitöstilaisuus ovat erilaiset tilanteet, on tiedollinen epäsuhta ja opettamistavoite yhdistävä tekijä, jonka vuoksi kutsun materiaalin tiettyjä kysymyksiä pedagogisiksi.

5 Vaihtoehtokysymykset ja niiden vastaukset väitöstilaisuuksissa

Käytettävä tutkimusmateriaali ja analyysimenetelmä on esitelty luvussa 4. Litteraateissa käytetyt merkinnät löytyvät liitteistä (Liite 1). Litteraateissa V1 merkitsee järjestelmällisesti vastaväittäjää ja V2 väittelijää. Tässä luvussa tarkastelen materiaalissa ilmenevistä vaihtoehtokysymyksistä niiden sisältöä ja muotoa. Näiden lisäksi tarkastelen, minkälaisia vastauksia väitöstilaisuudessa esitettyihin vaihtoehtokysymyksiin annetaan.

Luku jakautuu edelleen yleisyysjärjestyksessä viiteen alalukuun (suluissa kuhunkin kategoriaan luokiteltujen vaihtoehtokysymysten määrä): tietoa hakeviin kysymyksiin (46), kysymyksiin työtä koskevista valinnoista (21), pedagogisiin kysymyksiin (9), työtä kertaaviin kysymyksiin (7) ja kritiikkiin kysymyksen muodossa (5).

Materiaalin kaikki vaihtoehtokysymykset, paitsi yksi, edustavat verbi-interrogatiiveja, joissa vaihtoehtokysymyksen *-k(O)* tai *-ks* on liitetty verbiin. Löytynyt poikkeustapaus on luokiteltu tietoa hakevaksi, ja siinä vaihtoehtokysymys ketjuuntuu hakukysymyksen kanssa.

5.1 Tietoa hakeva kysymys

Tietoa hakevat kysymykset on suurin luokka, joka nousi materiaalista. Sen sisällä kysymykset liittyvät esimerkiksi tutkimusmateriaaliin, yksittäisiin väitöskirjan esimerkkeihin ja aihetta sivuaviin pohdintoihin. Valitut kategoriat eivät ole niin sanotusti kiveen hakattuja. Joskus tietoa hakevan kysymyksen kategoria lähestyy kysymystä työtä koskevista valinnoista, kuten aiemmin esitetystä esimerkissä (5), jossa vastaväittäjä keskustele potentiaalisista suunnista tutkimustyölle ja väittelijän mieltymyksistä toteamalla *mä en oo ehdottamassa että tässä pitäis se olla, mutta puhutteleeks tää sua?*

Verrattuna pedagogisiin kysymyksiin, tietoa hakevissa kysymyksissä vastaväittäjä ei osoita vuoron jälkeen vastauksen olevan oikein, eikä kysymys aiheeltaankaan välttämättä mahdollista vain yhtä oikeaa vastausta. Tämä ilmenee eri tavoin seuraavissa esimerkeissä. Esimerkissä (8) vastaväittäjä pyytää tarkennusta käytettyjen käsitteiden välisiin suhteisiin.

- 8) V1 : [...] sä käytät kolmea käsitettä tai ainakin esitellessäsi niitä rinnakkain tekstilajintaju, tekstilajititetoisuus ja tekstilajikompetenssi. onko ne samoja asioita? onko taju ja kompetenssi esimerkiks sama asia?
- V2 : ööh (.) kyllä ööh, ehkä tässä nyt ehkä pienenä erona täs vois olla se intuitio jotenkin ajateltuna mutta kyllä niinku aika mun mielestä aika synonyymisiä tietyllä tavalla kyllä on [mutta]
- V1 : [tähän] ei oo oikeeta vastausta kun tää oli aito sellanen mitä mä itse kovasti mietin

Tässä esimerkissä vastaväittäjä rinnastaa väitöskirjassa käytettyjä käsitteitä ja kysyy *onko ne samoja asioita*. Kysymys saattaisi väitöstilaisuudessa toimia pedagogisena kysymyksenä tai kritiikkinä, jos vastaus olisi tiedossa tai yleisesti tunnettu. Tässä vastaväittäjä myös eksplisiittisesti toteaa yhden perusteista, joilla kysymyksen voi luokitella tietoa hakevaksi eli sen, ettei kysymykseen välttämättä ole yhtä oikeaa vastausta. Vaihtoehtorakenteesta huolimatta kysymys kutsuu myös selittämään, miksi mainitut käsitteet viittaisivat tai eivät viittaisi samaan asiaan, ja väittelijä paneutuukin vastaamaan, minkälaisen nyanssin hän tunnistaa käsitteiden merkityksissä.

Myös seuraavassa esimerkissä (9) vastaväittäjä esittää jo ennalta, että vastaus tulee pohjaamaan pohdintaan, joka sivuaa väitöskirjan aihepiiriä, muttei välttämättä ole tutkimuksen keskeinen aihe.

9) V1 : ja esimerkiksi sivulla 70 kysyt, että viittaavatko negatiiviset lauseet lainkaan tilanteisiin, koska kielletty asiointila ei ole oikeastaan olemassa. no näin varmasti on. tää on tämmönen filosofinenkin kysymys jo, mutta vois kysyä että no onko kielellisellä ilmauksella sitten ylipäätään oltava joku vastine kielenulkopuolisessa todellisuudessa?

V2 : ei varmaankaan. se voi todennäköisesti olla ihan kuviteltukin

V1 : aivan elikkä se [suhde (ei ole samanlainen)]

V2 : [eli ei siinä tarvii mitään] konkreettista

V1 : kyllä

V2 : sinänsä olla

Esimerkissä vastaväittäjä referoi väitöskirjaa sivunumeron tarkkuudella. Hän punnitsee tarkasteltavan väittämän sisältöä ja siirtää fokuksen laajempaan yhteyteen kielifilosofiassa.

Kysymykseen on kaksi mahdollista vastausta tutkijan omasta asemasta riippuen. Toisin sanoen kummallakaan keskustelijoista ei ole lopullista vastausta, minkä takia luokittelu tietoa hakevaksi kysymykseksi on luonteva ja vastaus kysymykseen mahdollistaa osaltaan väittelijän kielikäsitteiden arvioimista.

Esimerkissä (10) vastaväittäjä merkitsee kysymyksensä selkeästi tietoa hakevaksi kysymykseksi.

10) V1 : ihan, ihan niinku uteliaisuudesta halusin kysyä et onko nämä nyt sitte ne kaksi asiaa mitä opetetaan koulussa eikä muuta opeteta pronomineista

V2 : no, ne on ainaki semmoset mitkä mulle on jääny mielee [...]

Tässä esimerkissä vastaväittäjä todennäköisesti on osannut ennakoida, että kysymys on peräti henkilökohtainen, ellei väittelijällä ole omakohtaista kokemusta suomen kielen opettamisesta koulussa. Hän huomioi kysymyksen olevan kuriositeetti, joka kertoo suomalaisesta koulumaailmasta sekä käsiteltävästä aiheesta. Väittelijä ymmärtää kysymyksen hänen kokemustaan koskevaksi ja vastaa kertomalla, että aihe on jäänyt hänelle mieleen. Kysymyksenä tämä esimerkki on melko poikkeava muista käsitellyistä ja käsiteltävistä väitöstilaisuuksien kysymyksistä, mutta

ajaa hyvin asiansa väitöstilaisuudessa käsiteltävien teemojen sitomisessa yhteiskunnalliseen kontekstiin.

Vaihtoehtokysymyksen ja kritiikin raja on jossain määrin häilyvä, kuten seuraavassa esimerkissä (11), jossa vastaväittäjä puhuttelee väittelijää melko kriittiseen sävyyn.

11) V1 : toteat näin että aineistoni ei edes mahdollista tätä, koska murrehaastattelu ei ole vapaata keskustelua eivätkä haastatteluista tehdyt litteraatiot mahdollista keskustelunanalyttistä tarkastelua. niin, mitä tarkoitat tällä? et sitäkö että haastattelua ei vois tutkia keskustelunanalyttisesti?

V2 : ööh niin, mielestäni sitä ei kovin, kovin hyvin pysty tutkimaan keskustelunanalyttisesti siitä syystä että [...]

V1 : mä oisin vähän eri mieltä että ei varmasti oo niinku tavallaan kaikkein hedelmällisin mutta [...]

Vastaväittäjällä on selkeä näkemys esittämästään lainauksesta, ja hän esittää kysymyksensä suorasanaisesti. Väittelijän vastauksen jälkeen hän osoittaa erimielisyytensä ja viittaa aiemmin tehtyihin tarkasteluihin. Lisäksi tässä esimerkissä vaihtoehtokysymys toimii osana hakukysymyksen kanssa ketjutettua kysymystä. Vaihtoehtokysymyksen *-kö* on liitetty epätyypillisesti apusanana toimivaan *se*-pronimiin. Väittelijä tarttuu tässä tapauksessa vaihtoehtokysymykseen ja vastaa olevansa vastaväittäjän muotoileman kielteisen kysymyksen kanssa jossain määrin samaa mieltä.

5.2 Kysymys työtä koskevista valinnoista

Kysymykset työtä koskevista valinnoista ovat tietoa hakevien kysymysten alatyyppejä. Vastaväittäjä oletettavasti ei tiedä vastausta kysymykseen, sillä hän pyytää kuvailemaan työn etenemistä tai selittämään tehtyjä valintoja. Koska kysymykset kohdennetaan tässä kategoriassa tyypillisesti työn prosessiin, eikä niinkään lopputulokseen, ei myöskään kritiikkitulokinta ole luonteva. Näitä kysymyksiä tunnistin materiaalista 21 kappaletta.

Esimerkissä (12) vastaväittäjä huomioi tutkimusmateriaalin olevan epäsymmetrinen ja käytännössä kysyy, vaikuttaako epäsymmetrisyys tutkimustuloksiin.

12) V1 : [...] mutta sitten sellanen asia, voisin ihan huvin vuoks kysyä että, entä sitten kvantitatiiviset suhteet ku sulla on aineisto niin tiettyjä käyttöjä on enemmän kuin toisia. ja tiettyjä on paljon enemmän kuin toisia ja tiettyjä on tossa nurkassa enemmän ja näin. onko tällä puolella merkitystä sun työssä?

V2 : no tässä työssä jonkin verran hyödynnetään semmosta, semmosta kvantitatiivista puolta mut tämä ei nyt varmasti minkään semmosen tarkan määritelmän mukaan ole kvantitatiivinen lähtökohdiltaan. [...]

Esimerkistä ei nouse ilmi kritiikille tyypillistä parannuksiin pyrkivää käsittelytapaa. Sen sijaan valintoja koskevaksi kysymykseksi tämä on jokseenkin tyypillinen, sillä väitöskirjan tekijällä on mahdollisuuksia vaikuttaa tutkimusmateriaalinsa painotuksiin, ja sitä kautta on relevanttia kysyä saatujen tulosten ja käytetyn materiaalin suhteesta. Kiinnostavasti vastaväittäjä kehystää kysymyksensä huviksi, vaikka kysymys pohjaa käytettyyn tutkimusmenetelmään ja on aivan relevantti väitöskirjan tarkastamisen yhteydessä. Vastaväittäjä vastaa preferoimattomasti, ettei kvantitatiivinen puoli ole tehdyssä tutkimuksessa kaikkein ilmeisin.

Esimerkissä (13) esitetään samantapainen kysymys metodiin liittyen.

- 13) V1 : [...] ja sitten lingvistit elää semmosessa jatkuvassa kissanhännänvedossa tai sellasessa jonkinlaisessa kehässä et pitää löytää se oikea vertailupohja, jotta nää olis niinku järkevästi sovitettavissa ja yhteismitallisia nää kuvaukset. onks tää ollu sulle, sun työn aikana helppoa vai onks tää alue, jolla tää on helppoa, vai
 V2 : no, mitä ilmeisimmin tämä poikkeuksellisesti on alue jossa, jossa tuota tää yhteensovittaminen on ollu melko helppoa [...]

Tästä esimerkistä käy erityisen hyvin ilmi, miten työtä koskevat valinnat on tietoa hakevien kysymyksien alakategoria. Vastaväittäjä esittää, että tutkimusperinteessä on ristiriita, joka vaikuttaa käytetyn tutkimusmenetelmän hyödyntämiseen. Näin ollen hän kysyy väittelijän kokemusta väitöskirjaprosessista. Tällä kysymyksellä hän onnistuu elisitoimaan vastauksen, joka käsittelee laajemmin tutkimusperinteitä, ja saa myös heti alussa preferoidun vastauksen käsiteltävän osa-alueen helppoudesta.

Seuraavassa esimerkissä (14) vaihtoehtokysymys ketjuuntuu hakukysymyksen kanssa.

- 14) V1 : [...] pronominit on niin frekventtejä, että ne aika usein mielestäni leksikaalistuu sillä tavalla että, että joku tietyn sijamuodon käyttö voi olla ihan eri kuin jonkun muun sijamuodon käyttö, et onko, onko näin että väitöskirjassa itseasiassa esimerkiks sijamuotoa ei ole otettu mitenkään paljon huomioon ja, ja miksi?
 V2 : joo, ei oo otettu. että näissä lähinnä toi tämä on se millä olis eniten vaihtelua että toi-pronomeineissa siellä on muutama tuo [...]

Katkelmassa vastaväittäjä kysyy suoran kysymyksen tutkimusmateriaalin käsittelyyn liittyen. Varmistaakseen kysymyksen puhuttamistoiminnon hän lisää loppuun hakukysymyksen *miksi*. Valitusta katkelmasta ei ilmene, ettei kysymystä voida luokitella kritiikiksi, mutta vastaväittäjä tekee myöhemmin vertailuja viroon ja osoittaa, että toisenlainen tarkastelutapa saattaisi tuottaa toisenlaisia tutkimustuloksia. Tämän lisäksi hän toteaa, että aihe täytyy rajata johonkin, osoittaakseen, ettei hän välttämättä kritisoi tätä työn osa-aluetta.

5.3 Pedagoginen kysymys

Pedagogisia vaihtoehtokysymyksiä löytyi materiaalista yhdeksän. Näissä kysymyksissä vastaväittäjä esittää kysymyksen, johon hänellä on tyypillisesti melko yksinkertainen vastaus valmiina. Tämä kategoria sisältää siis yksityiskohtaisia kysymyksiä tutkimusmateriaalista ja väitöskirjassa tehdystä analyysistä. Täten pedagogiset kysymykset lähentyvät myös kritiikin kategoriaa, sillä oletetun virheen osoittamisen voisi lukea myös työn kritisoinniksi. Eron pedagogisen kysymyksen ja kritisoivan kysymyksen välille synnyttää nimenomaan pedagogisen kysymyksen rajaus atomistiseen väitöskirjan osaan, usein projisoitu lyhyt vastaus ja myös näin kehittyvä suppea diskurssiyksikkö. Esimerkki (15) edustaa tyypillistä pedagogista kysymystä.

15) V1 : [...] tota, jossain kohtaa sä sanot että, sivu 134 mut ei se nyt täs oo kiinnostavaa, selvästi yksikölliseen teemaan viittaavat monikolliset olotilanilmaukset ovat aineistossani pelkästään substantiivivartaloisia. jotenki mä sanoisin että pelkästään substantiiveja eiks essiivisubstantiivit oo substantiiveja?

V2 : on

V1 : joo, [okei]

V2 : [kyllä]

Esimerkissä vastaväittäjä esittää hyvin rajatun kysymyksen, joka elisitoi vaihtoehtokysymykselle tyypillisen vastauksen *on*. Lisäksi vastaväittäjä esittää oman mielipiteensä kysytystä asiasta jo ennen kysymyksen esittämistä. Annetun esimerkin jälkeen vastaväittäjä siirtyy toiseen aiheeseen eli diskurssiyksikkö päättyy väittelijän vastaukseen.

Esimerkissä (16) vastaväittäjä antaa väittelijän vastauksen jälkeen selityksen kysymykselleen sekä järjelylleen. Toisin sanoen hänellä on valmiiksi muotoiltu vastaus, jota hän odottaa väittelijältä.

16) V1 : tota, joo elikkä tää on sulla esimerkki 18. puhutaan vähän syntaksista nyt seuraavaksi. tää on sivulla 91 ja tarkastelet tällasta lausetta ja sanot että lauseesta ei voi jättää pois kumpaakaan verbinjälkeistä substantiivilauseketta ilman että lauseen merkitys hämärtyy. no, onko tuo vihreä nyt substantiivilauseke?

V2 : se ei oo

V1 : tää on siksi olennainen kysymys [koska]

V2 : [joo]

V1 : tämä nimittäin [selittää]

V2 : [joo]

V1 : sen miksi sitä ei voi jättää pois

Olen lukenut tämän katkelman pedagogisiin kysymyksiin, sillä vastaväittäjä selvästi tietää vastauksen kysymykseensä, mutta esittää sen ikään kuin tiedonhakuna. Tässä esimerkissä, toisin kuin edellisessä, vastaväittäjä esittää oman suhtautumisensa kysymykseen vasta väittelijän

vastauksen jälkeen. Diskurssiyksikön jatkossa väittelijä myöntää tehneensä virheen, minkä jälkeen aihe vaihtuu melko ripeästi.

Seuraavassa esimerkissä (17) vaihtoehtokysymys on osa suurempaa väittelijää puhumaan kehottavaa ohjeistusta.

- 17) V1 : [...] ja, ja kun tota tässä tutkimuksessa subjekti on niin olennainen asia niin sitten ajattelin et kyllä meidän täytyy jotakin puhua subjektista ja, ja kannatan tätä aitoa diskurssiaineistoa mutta nyt olen sen verran poikennut kaavasta että tässä on muutama keksitty esimerkki. ajattelin että johdatat meitä nyt tähän subjektiteemaan vähän kuvailemalla näitä lauseita subjektin ilmaisun kannalta ja subjektin prototyypisyyden kannalta että, missä siellä on subjekti tai onko siellä subjektia?
- V2 : ööh, no sanoisin että subjekti on ykkösessä ja kakkosessa ainakin kaikkein prototyypisissä. siinä siis subjekti on ykkösessä, on nominatiivimuotoinen ja se kongruoi predikaatin kanssa. ne on ehkä ne tyypillisimmät subjektikriteerit mitä esitetään. sitten tietysti tossa kakkosessa, siinä nyt ei sitä ilmisubjektia ole. [...]

Kuten aiemmistakin esimerkeistä on tullut ilmi, pedagogiseen kysymiseen liittyy tyypillisesti käsiteltävä aineisto. Tässä esimerkissä vastaväittäjä on sepittänyt omia esimerkkilauseita ja pyytää väittelijää analysoimaan niitä. Tiedollinen epäsuhta näkyy jo siinä, että vastaväittäjä pyytää paneutumaan muihin kuin väitöskirjassa analysoituihin lauseisiin. Tämä esimerkki on osa laajempaa diskurssiyksikköä, jossa vastaväittäjä arvioi nollasubjektin käsitteen sopivuutta väitöskirjassa. Saman diskurssiyksikön myöhemmässä vaiheessa vastaväittäjä arvioi olevansa väittelijän tekemän arvion kanssa samaa mieltä. Arvioin tämänkaltaisen samanmielisyyden ilmauksen toimivan samaan tapaan kuin vastauksen arvioimisen oikeaksi tai vääräksi muussa pedagogisessa kysymisessä. Samankaltainen vastauksen arvioiminen näkyy erityisen hyvin seuraavassa esimerkissä (18).

- 18) V1 : [...] ja sitten siellä sivulla 186 sulla on tällanen esimerkki 110 mies on tullut todennäköisesti putoamalla alas. no, voisitko vähän selventää sitä että miten tässä esimerkissä nyt näkyy hyvin tämä tulla-verbin skemaattisuus
- V2 : no se näkyy mun mielestäni sillä tavalla että, [...]
- V1 : kyllä, näinhän se on eli jos käyttäis nyt leonard talmyn terminologiaa niin tässä vois puhua ehkä siitä että se liikkeen tapa on koodattu sitten sinne satelliittiin eikä siihen itse verbiin [...]

Esimerkissä (18) on vaihtoehtokysymys (*voisitko vähän selventää*), mutta on huomattava, että kyseinen vaihtoehtokysymys toimii kehysrakenteena alisteiselle kysymyslauseelle, jossa on avoin kysymys. Väittelijä tulkitsee kysymyksen juuri hakukysymykseksi (*miten tässä näkyy*) ja aloittaa vastaamaan siihen aloittamalla *no se näkyy*. Pedagogisen kysymisen rakenteena tämä jakso on

varsin prototyypinen, sillä vastaväittäjä esittää saamansa vastauksen jälkeen vastauksen olevan oikein ja tekee sen varsin painokkaasti käyttämällä liitepartikkelia *-hän*.

5.4 Työtä kertaava kysymys

Aiemmin muotoillussa prototyypisen vastaväittäjän vuoron rakenteessa työtä kertaava kysymys toimii ikään kuin väitöskirjan referoinnin jatkeena. Toisin sanoen kysymys kohdennetaan tyypillisesti suoraan väitöskirjan sisältöön joko pyytämällä väittelijää tiivistämään tai selittämään sisältöä tai pyytämällä varmistusta, että työn referointi osui oikeaan. Työtä kertaavien kysymysten kategoria on valitussa materiaalissa toiseksi pienin. Nämä kysymykset ovat erityisesti aiheeseen johdattelevia, laajemman diskurssiyksion avaavia kysymyksiä. Esimerkissä (19) vastaväittäjä käy läpi väitöskirjan yhden artikkelin sisältöä ja pyytää varmistamaan referoinnin onnistuneen, minkä jälkeen aloitettu diskurssiyksikkö jakautuu useampaan kysymys–vastaus-pariin.

19) V1: [...] suurin yllätys kuitenkin on kuten myös kirjoittaja toteaa että hän-pronominin ei leviä logoforisesta kontekstista päälauseeseen puheaktiverbien tapauksessa, ymmärsinkö oikein?

V2 : kyllä

V1 : joo eli siis hän-pronominin vaikka on, on siis logoforisen käytön prototyypinen pronomini (.) jotenki niinku pysyy aika hyvin siellä, siellä (.) referaattiosassa [...]

Esimerkissä vastaväittäjä oletettavasti siteeraa väitöskirjaa tai muistiinpanojaan ja jopa puhuu väittelijästä kolmannessa persoonassa. Tätä seuraa ymmärtämistä varmistava kysymys, joka vaikuttaa aiheuttavan asennonvaihdoksen eli tässä tapauksessa siirtymän muistiinpanoista vapaampaan keskusteluun. Näin ollen vaikuttaa, että tämän kysymyksen funktio työtä kertaavana kysymyksenä on faattinen eikä niinkään väittelijää puhuttava.

Toisin kuin edeltävässä esimerkissä, esimerkin (20) vaihtoehtokysymystä *tulkitsenko mä oikein sun ajatuksias* ei voi pitää faattisena.

20) V1 : [...] koska usein i katoa puheessaki juuri helpommin s:n jäljessä että tota sehän on monis ihan taivutuskategorioissaki, konditionaalis ja näin mutta niin et tulkitsenko mä oikein sun ajatuksias et on ikään ku tämmönen suppeampi. tohon vois varmaan piirtääkin jos ois liitu niin tuota suppeampi tämmönen konsonanttivartalon alue joka ois

Esimerkki on laajan vuoron lopusta, joka jatkuu lyhyehkönä diskurssiyksikkönä. Vastaväittäjä esittää vuorossaan kysymyksen, jonka jälkeen hän edelleen jatkaa argumentointiaan. Kokonaisuudessaan vuoron rakenneyksikkö, jossa katkelma esiintyy, pyrkii tarkentamaan väitöskirjassa tehtyä tulkintaa, eikä varsinaisesti projisoi pitkää vastausta väittelijältä.

Seuraavassa esimerkissä (21) ilmenee selkeästi tavoite puhuttaa väittelijää ja tarkemmin vielä saada väittelijä itse tiivistämään työnsä osia.

- 21) V1 : [...] täs on nyt se kuvio sieltä sivulta 68 mutta, mut kuitenkin täs se on ne on kuvattu ja ja ja tota niin niin tiivistäisitkö vielä ihan lyhyesti kuvailisitko nää eri, ihan lyhyesti nää nää jaksot kärkeä ja päätapahtumia ne on selvä asia
 V2 : joo
 V1 : varmastikin mut nää muut. taustatiedot seuraukset kommentit
 V2 : no tää seuraukset-jakso on, on täs mun aineistossa vähän sellanen monimuotonen oikeestaan siihen liittyy [...]

Vastaväittäjä nostaa vuorossaan huomioitavaksi väitöskirjan tiettyjä osia, jotka eivät ole joko hänelle itselleen kaikkein selkeimpiä tai kaikkien kuulijoiden kesken jaettua tietoa. Tällä kysymyksellä vastaväittäjä suorittaa keskeistä puhuttamisen funktiota, testaa väittelijän osaamista ja ajattelua sekä ottaa huomioon puhetilanteen muut osallistujat, jotka todennäköisesti eivät ole lukeneet käsiteltävää väitöskirjaa.

5.5 Kritiikki vaihtoehtokysymyksen muodossa

Kritiikki kysymyksen muodossa on valituista kategorioista pienin, mutta erittäin mielenkiintoinen väitöstilaisuuden kontekstissa, sillä muutosehdotusten ja palautteen esittämisen voi mieltää väitöskirjan läpikäymisen keskeiseksi osaksi. Kategorian pienuutta tässä tarkastelussa selittää mahdollisesti valittu rajaus vaihtoehtokysymykseen, joka ei välttämättä ole tyypillisin muototyyppi kritisoimiselle. Kritiikki ei lähtökohtaisesti ole kysyvää, mutta interrogatiivit väitöstilaisuuksissa liittyvät joskus kritiikin antamiseen, sillä vastaväittäjä pyytää väittelijää perustelemaan valintojaan kritiikin edessä. Kritisoidessaan työtä vastaväittäjä esittää kysymyksen, joka toimii keskustelua jäsentävällä metatasolla tai potentiaalisena korjausehdotuksena. Seuraavassa katkelmassa (22) vuoro päättyy keskustelua jäsentävään kysymykseen.

- 22) V1 : [...] niin tää on ehkä semmonen pieni oire siitä, minkälainen teksti tää sun työ on, että siinä on paljon semmosia asioita jotka nousee esille ja ne nousee monissa kohdissa, mut ne ei ehkä oo ihan optimaalisella tavalla niinku pantu esille että vois sanoa et tossa V2 katsoo osoittavansa, että non-permanenssikuvaus on parempi. haluaisitko sanoa tähän jotain?
 V2 : otan kritiikin vastaan. tuota, jossain kohdin on vaikea, ollu vaikea positioitua niin että jompikumpi on yksiselitteisesti parempi. [...]

Katson, että esimerkki (22) on erittäin prototyyppinen kysymyksen sisältävä kritiikki. Katkelmaa edeltää vastaväittäjän pitkä vuoro, jossa hän kertoo, mikä työssä häiritsee, ettei hän löydä väitöskirjan ydinkohtaa ja kuvailee tekstin ominaisuutta *oireeksi*. Väittelijä tunnistaa esitetyn vuoron kritiikiksi ja vastaakin *otan kritiikin vastaan*. Kritiikkiluonnetta korostaa myös mainittu

vastaväittäjän muotoilema metatason kysymys *haluaisitko sanoa tähän jotain*, joka hakee ikään kuin väittelijän puolustusta sen sijaan, että kysymys nojaisi esimerkiksi tiedontarpeeseen tai väittelijän työnsä aikana tekemiin valintoihin.

Myös seuraavassa esimerkissä vastaväittäjä esittää niin sanotusti metatason kysymyksen, jolla hän pyytää väittelijää selventämään väitöskirjassa esitettyä ajatusta. Katkelmassa (23) vastaväittäjä arvioi tarkasteltavan väitöskirjakatkelman vaikeaselkoiseksi ja muodostuvan kokonaisuuden mahdollisesti inkoherentiksi.

- 23) V1 : [...] sivulla 74 sä määrittelet että uutisdiskurssiasiaa sanomalla että osittain uutisdiskurssi kuvaa samaa asiaa kuin uutisen tyyli, mutta prototyypin uutisen diskurssiin liittyy aina pyrkimys mahdollisimman objektiiviseen ja puolueettomaan ilmaisuun, kun taas uutisen tyyliä analysoidaan asiatyylillä kuvaavien piirteiden avulla. voisitko vähän selventää kun mä en kyllä nyt ihan pysy kärryillä
 V2 : tää liittyy ehkä tää liittyy nyt ehkä siihen että että miksi mä olen käyttänyt uutisdiskurssia enkä uutistyyliä siis tämä tämä virke liittyy siihen
 V1 : kyllä
 V2 : ja tarkemmin sanottuna tietyllä tavalla ajattelen niin että [...]

Vastaväittäjä pyytää väittelijää *selventämään* osoitettua kohtaa ja painottaa, ettei ymmärrä sanomalla *mä en kyllä nyt ihan pysy kärryillä*. Väitöstilaisuuden luonteen mukaisesti muotoiltu kysymys on ensinnäkin kritiikki ja toisekseen käsky tarkentaa väittämää vaihtoehtokysymysmuodosta huolimatta. Väittelijä aloittaa vuoronsa tarkentamalla, miksi kyseinen lainaus on ollut tarpeen kirjoittaa. Tällä tavoin hän pyrkii selkeyttämään, mihin hän on vastaamassa, ja jatkaa kertomalla käsitteiden välisestä suhteesta.

Seuraavassa esimerkissä (24) kritiikki koskee alan konventioiden tuntemusta ja toimii selvästi korjausehdotuksena.

- 24) V1 : [...] onko tuo nuoli nyt sitten vähän harhaanjohtava koska nuoli monesti näissä kognitiivisissa piirroksissa yhdistyy helposti päätepisteeseen johtavaan prosessiin tai toimintaan siis ei niinkään semmoseen staattisuuteen, muuttumattomuuteen että voisko tässä olla vaikka sellanen jana, jota jatketaan pisteillä päistään tai
 V2 : varmasti olis mahdollista niinkin mutta mä jotenkin ajattelin että, että tota se näyttäis niinku sitä etenemisen suuntaa [...]

Esimerkissä (24) *onko*-alkuista kysymystä seuraa vielä pohdinta, joka päättyy toiseen kysymykseen. Vastaväittäjän asema tehtyä valintaa kohtaan on selkeästi havaittavissa molemmissa kysymyksissä. Ensimmäisen kysymyksen yhteydessä hän pohtii nuolen olevan harhaanjohtava ja toisessa hän tarjoaa vaihtoehtoja symbolia sekä kysyy, olisiko se mahdollinen. Väittelijä ei tartu ensimmäiseen kysymykseen

Esimerkissä (25) vastaväittäjä keskustelee murrealueiden nimityksistä ja lyhenteistä sekä kritisoi väitöskirjan sisäistä epäyhdenmukaisuutta merkintätavoissa.

25) V1 : [...] mutta sitte vähän ehkä hämmennystä herätti se, että sulla on sitten toisaalla vähän toisenlaisia lyhenteitä ja sit jos katsotaan sivua 40. useammassa taulukossa ja kuviossa on nyt erilaiset lyhenteet. se on sivu 41. oliko tälle ratkasulle joku syy että täällä on nyt sitten erilaiset lyhenteet käytössä. nää toistuu sitten myöhemmin näissä taulukoissa ja kuvioissa
[...]

V2 : niin, siihen on lähinnä semmonen käytännöllinen syy että tässä taulukossa nämä lyhenteet on siis tota minun tilastollista analyysiäni varten [...]

Varsinaisen kritiikin vastaväittäjä aloittaa huomioimalla, että jokin väitöskirjassa herättää hänessä hämmennystä. Kysymysjaksossa hän kysyy, onko eri merkintätapojen käytölle saman työn sisällä syytä. Väittelijä vastaa preferoidusti esittämällä, miksi kahta eri merkintätapaa esiintyy työssä.

6 Lopuksi

Tässä tutkielmassa olen käsitellyt vaihtoehtokysymyksiä väitöstilaisuuksissa. Väitöstilaisuus on poikkeuksellisuutensa vuoksi sekoitus monenlaisia tekstilajeja, minkä lisäksi sitä säätelee tarkka käyttäytymiskoodi, joka ottaa kantaa asioihin pukeutumisesta keskustelun tyyliin. Yhtenä lähtökohtana työssäni oli ristiriita, jonka aiheuttaa vaihtoehtokysymysten projisoimat tyypillisesti lyhyet vastaukset sekä tilaisuuden tavoitteet puhuttaa väittelijää ja synnyttää yleisesti mielenkiintoista keskustelua väitöskirjan herättämistä kysymyksistä. Nämä ajatukset lähtökohtana muotoilin kaksi tutkimuskysymystä:

1. Mitä vastaväittäjä tekee esittäessään vaihtoehtokysymyksen?
2. Miten puhuttaminen onnistuu vaihtoehtokysymyksillä?

Näiden kysymysten tutkimiseksi valitsin tutkimusmateriaaliin kuusi Turun yliopistossa pidettyä väitöstilaisuutta, joista valitsin ensin vastaväittäjän ennalta suunnittelemat puheenvuorot keskusteluanalyttisin perustein. Näissä vuoroissa esiintyi 89 vaihtoehtokysymystä. Osa vastauksesta ensimmäiseen tutkimuskysymykseen sisältyi jo ennako-oletukseen väitöstilaisuuden luonteesta, eli vastaväittäjä kysyessään kysymyksen pyrkii puhuttamaan väittelijää.

Vastatakseni ensimmäiseen tutkimuskysymykseen tarkemmin loin työssäni materiaalista lähtien viisi kysymyskategoriaa, jotka vastaavat osaltaan, mitä vaihtoehtokysymyksellä tehdään.

Vastaväittäjä todellisesti hakee tietoa (tietoa hakevat kysymykset): hän on kiinnostunut aiheesta, ei tiedä kysymykseensä vastausta ja kysyy vilpittömästi. Tietoa hakevien kysymysten alakategoriassa, kysymyksissä työtä koskevista valinnoista, tiedollinen suhta pysyy samana eli vastaväittäjä kysyy vilpittömästi kysymyksen, mutta kysymys liittyy esimerkiksi työn etenemiseen ja väittelijän kokemukseen väitöskirjatyöskentelyn osa-alueesta. Näiden lisäksi vastaväittäjä saattaa esittää kysymyksiä, jotka muistuttavat pedagogisia kysymyksiä. Pedagogisten kysymysten kategoriaa leimaa erityisesti se, että vastaväittäjä tietää kysymykseen vastauksen ja johdattelee väittelijää keskustelemaan esimerkiksi työn ongelmakohdasta. Toiseksi pienimmän kategorian kysymyksillä eli työtä kertaavilla kysymyksillä vastaväittäjä varmistaa, onko hän ymmärtänyt oikein tai pyytää väittelijää selittämään ajatuksiaan. Viimeisessä, pienimmässä kategoriassa vastaväittäjä kritisoi kohtaa väitöskirjassa ja pyytää väittelijää reagoimaan saamaansa kritiikkiin.

Toiseen tutkimuskysymykseen vaihtoehtokysymysten onnistuneisuudesta vastasin näiden kategorioiden käsittelyn yhteydessä. Tehdyn tarkastelun perusteella vaihtoehtokysymys puhuttaa väittelijää kaikissa kategorioissa hyvin. Minimivastauksia kuten *kyllä, ei* tai verbin toistoa ei ilmene

materiaalissa kuin nimeksi, ja näissä tapauksissa väittelijä tyypillisesti tulkitsee kysymyksen faattiseksi eli puheenvuoron seuraamista varmistavaksi. Totesin vastauksia tarkastellessani, että erityisesti työtä kertaavat kysymykset puhuttavat väittelijöitä. Valitun tutkimusmateriaalin pienuus ei mahdollistanut esimerkiksi kysymysten ketjuuntumisen huomioimista, vaikka paikoin vaihtoehtokysymystä seuraakin hakukysymys.

Laajempi vertailu hakukysymysten ja vaihtoehtokysymysten välillä saattaisi myös tuottaa mielenkiintoisen katsauksen kysymiseen väitöstilaisuudessa – millä kielellisillä muodoilla vastaväittäjät päättävät tyypillisimmin esimerkiksi kritisoivan puheenvuoronsa. Lisäksi tarkastelun alle olisi syytä asettaa väitöstilaisuuden sekventiaalisuus – totesin työssäni, että vastaväittäjän kysymys on ”iso projekti” eli diskurssiyksikkö. Nämä diskurssiyksiköt polveutuvat useampaan vuoroon vastaväittäjän ja väittelijän välillä, mutta toistuvat säännöllisesti, mikä luo keskusteluun omalaatuisen rytmin, joka poikkeaa esimerkiksi arki- ja luokkahuonekeskusteluista.

Lähteet

- Bolinger, Dwight 1978. Yes-No Questions Are Not Alternative Questions. *Questions*, s. 87–105. Toim. Henry Hiz. Springer, Dordrecht.
- Clayman, Steven 2013. Conversation Analysis in the News Interview. *The Handbook of Conversation Analysis*, s. 630–656. Toim. Jack Sidnell ja Tanya Stivers. Blackwell Publishing, Chichester.
- Daubert, Emily – Yu, Yue – Grados, Milagros – Shafto, Patrick – Bonawitz, Elizabeth 2020. Pedagogical questions promote causal learning in preschoolers. *Scientific Reports* 10.
- Drew, Paul – Heritage, John 1992. Analyzing talk at work: an introduction. *Talk at work. Interaction in Institutional Settings*, s. 3–65. Toim. Paul Drew ja John Heritage. Cambridge University Press, Cambridge.
- Gall, Meredith 1970. The use of questions in teaching. *Review of educational research* 40(5), s. 707–721.
- Goffman, Erving 1981. *Forms of talk*. Basil Blackwell, Oxford.
- Hakulinen, Auli 2016. Lauserakenteet. *Keskustelunanalyysi: Kuinka tutkia sosiaalista toimintaa ja vuorovaikutusta*, s. 122–142. Toim. Melisa Stevanovic ja Camilla Lindholm. Vastapaino, Tampere.
- Heritage, John – Raymond, Geoffrey 2012. Navigating epistemic landscapes: acquiescence, agency and resistance in responses to polar questions. *Questions: Formal, Functional and Interactional Perspectives*, s. 179–192. Toim. Jan P. de Ruiter. Cambridge University Press, Cambridge.
- Heritage, John – Robinson, Jeffrey 2006. The Structure of Patients' Presenting Concerns: Physicians Opening Questions. *Health communication* 19(2), s. 89–102.
- Houtkoop, Hanneke – Mazeland, Harrie 1985. Turns and discourse units in everyday conversation. *Journal of Pragmatics* 9, s. 595–619.
- Korpela, Eveliina 2007. *Oireista puhuminen lääkärin vastaanotolla. Keskustelunanalyttinen tutkimus lääkärin kysymyksistä*. [Väitöskirja.] Suomalaisen kirjallisuuden seura, Helsinki.
- Linell, Per – Hofvendahl, Johan – Lindholm, Camilla 2006. Multi-unit questions in institutional interactions: Sequential organizations and communicative functions. *Text & Talk* 23(4), s. 540–571.

- Luodonpää-Manni, Milla – Jokela, Hanna 2018. *Construing scientific knowledge and politeness in ten doctoral defenses held in Finnish and in French – an exploratory study of spoken academic discourse*. Posterisitelmä työpajassa LingCor2018 – I International Workshop on Spoken Corpus Linguistics. University of València, 13.–14.12.2018.
- Luukka, Minna-Riitta 1995. *Puhuttua ja kirjoitettua tiedettä*. [Väitöskirja.] Jyväskylän yliopisto, Jyväskylä.
- Peräkylä, Anssi 1995. Institutionaalinen keskustelu. *Keskustelunalyysin perusteet*, s. 177–203. Toim. Liisa Tainio. Vastapaino, Tampere.
- Raevaara, Liisa 1995. Vierusparit – Esimerkkinä kysymys ja vastaus. *Keskustelunalyysin perusteet*, s. 75–92. Toim. Liisa Tainio. Vastapaino, Tampere
- Raymond, Geoffrey 2003. Grammar and Social Organization: Yes/No Interrogatives and the Structure of Responding. *American Sociological Review* 68(6), s. 939–967.
- Recski, Leonardo 2005. Interpersonal engagement in academic spoken discourse: a functional account of dissertation defenses. *English for specific purposes* 24(1), s. 5–23.
- Sacks, Harvey – Schegloff, Emanuel – Jefferson, Gail 1974. A simplest systematics for the organization of turn-taking for conversation. *Language* 50, s. 696–735.
- Schegloff, Emanuel – Sacks, Harvey 1973. Opening up closings. *Semiotica* 8(4), s. 289–327.
- Selting, Margret 2000. The construction of units in conversational talk. *Language in society* 29, s. 477–517.
- Seppänen, Eeva-Leena 1995. Osallistumiskehikko. *Keskustelunalyysin perusteet*, s. 156–176. Toim. Liisa Tainio. Vastapaino, Tampere.
- Sorjonen, Marja-Leena 2001. Simple answers to polar questions. *Studies in Interactional Linguistics*, s. 405–431. Toim. Margret Selting ja Elizabeth Couper-Kuhlen. John Benjamins Publishing Company, Amsterdam.
- VISK = Hakulinen, Auli – Vilkuna, Maria – Korhonen, Riitta – Koivisto, Vesa – Heinonen, Tarja Riitta – Alho, Irja 2004. *Iso suomen kielioppi*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki. Verkkoersio, viitattu 1.11.2020. Saatavissa: <http://scripta.kotus.fi/visk>
- Webber, Pauline 2002. The paper is now open for discussion. *The Language of Conferencing*, s. 227–253. Toim. Eija Ventola, Celia Shalom ja Susan Thompson. Peter Lang, Frankfurt am Main.
- Yu, Yue – Bonawitz, Elizabeth – Shafto, Patrick 2019. Pedagogical Questions in Parent–Child Conversations. *Child Development* 90(1), s. 147–161.

Liitteet

Liite 1. Litterointimerkit

V1	vastaväittäjän vuoro
V2	väittelijän vuoro
.	laskeva intonaatio, saattaa ilmaista myös lyhyttä taukoa
,	tasainen intonaatio, saattaa ilmaista myös lyhyttä taukoa
(sana)	epäselvä jakso
()	sana tai jakso, josta ei ole saatu selvää
?	nouseva intonaatio
[päällekkäispuhunnan alku
]	päällekkäispuhunnan loppu
(.)	huomattava, yli sekunnin kestävä tauko
[...]	vuorosta poistettu osa